

Wojna Rosji na Ukrainie i ochrona dziedzictwa kulturowego

Hanna Bazhenova*

Od 24 lutego do 8 lipca 2022 r. udokumentowano 417 przypadków zbrodni wojennych dokonanych przez Federację Rosyjską na dziedzictwie kulturowym Ukrainy. Wojska rosyjskie niszczą architekturę ukraińskich miast, cerkwie, teatry, muzea, domy kultury, biblioteki, pomniki i obiekty historyczne, a także palą książki oraz wywożą obrazy z muzeów. Głównym celem tych działań jest niszczenie ukraińskiej tożsamości i pamięci narodowej. W tej sytuacji społeczeństwo ukraińskie wraz partnerami z zagranicy intensywnie działają na rzecz uratowania dziedzictwa historycznego i kulturowego Ukrainy.

Skala zniszczeń. Przed 24 lutego 2022 r. na Ukrainie istniało ponad 5000 muzeów, 65 rezerwatów historyczno-kulturalnych i około 170 tys. zabytków, w tym 7 obiektów światowego dziedzictwa UNESCO. Na dzień 8 lipca zarejestrowano 417 przypadków zbrodni wojennych wojska rosyjskiego przeciwko dziedzictwu kulturowemu w 13 obwodach Ukrainy oraz w Kijowie. Najbardziej ucierpiały pod tym względem obwody: charkowski (99 przypadków), doniecki (95, z czego ponad 60 w Mariupolu), kijowski (79), czernihowski (38), ługański (34), sumski (28), zaporoski (16). Najmniej zniszczeń dziedzictwa kulturowego odnotowano w obwodzie żytomierskim (6 przypadków), Kijowie, obwodach: chersońskim i mikołajowskim (po 5), dnipropropietrowskim (4), odeskim (2) i lwowskim (1). Obecnie wiadomo o całkowitym zniszczeniu 13 obiektów w obwodach: donieckim, kijowskim, sumskim i czernihowskim, a stan pozostałych 24 uszkodzonych obiektów pozostaje nieznany. Ponadto 71 budynków zostało poważnie uszkodzonych, 137 – średnio i 172 – lekko. Są to jednak tylko orientacyjne liczby, ponieważ obecnie trudno jest uzyskać informacje z czasowo okupowanych terytoriów i miejsc aktywnych działań wojennych.

Dotychczas w wyniku wojny uszkodzono 126 obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym 21 zabytków o znaczeniu narodowym, a także 46 pomników ku czci postaci i wydarzeń historycznych z okresu XIX – początku XXI w., 33 budynki, w których mieściły się zespoły muzealne i rezerваты, 93 domy kultury, teatry i biblioteki oraz inne cenne obiekty historyczne. Wojska rosyjskie m.in. uszkodziły pomnik ofiar Holokaustu

w Drobyckim Jarze pod Charkowem i zniszczyły wieloprofilowe gimnazjum w Łysyczańsku, które było zabytkiem architektury belgijskiej końca XIX w. (obwód ługański). Istotnych zniszczeń zaznały też obiekty religijne: ze 146 zniszczonych lub uszkodzonych obiektów sakralnych 50 jest zarejestrowanych jako pomniki historii, architektury i urbanistyki lub cenne obiekty historyczne (wg Ministerstwa Kultury i Polityki Informacyjnej Ukrainy). Niszczono również obiekty archeologiczne, m.in. w wyniku przemieszczania się wojsk i budowy obiektów fortyfikacyjnych. W tym czasie trwają nieustające dyskusje na temat tego, w jaki sposób należy udokumentować te zniszczenia.

W wyniku ofensywy wojsk rosyjskich niemal całkowicie zniszczono budynek Donieckiego Akademickiego Obwodowego Teatru Dramatycznego w Mariupolu i dawnego kina im. Szczorsa w centrum Czernihowa. Zostało spalone Narodowe Muzeum Literacko-Pamięciowe Hryhorija Skoworody we wsi Skoworodynivka (obwód charkowski) – wielkiego ukraińskiego filozofa, któremu w tym roku przypada 300. rocznica urodzin – oraz Muzeum Historii i Krajoznawstwa we wsi Iwanków pod Kijowem, w którym znajdowały się prace wybitnej ukraińskiej malarki ludowej, przedstawicielki tzw. sztuki naiwnej Marii Prymaczenko. Udało się jednak uratować znaczną część z ich kolekcji i przenieść w bezpieczne miejsce. Zostały uszkodzone też gmachy Muzeum Krajoznawczego w Ochtyrce (obwód sumski), charkowskiego Muzeum Sztuki i mariupolskiego Muzeum Sztuki im. Archipa Kuindżego, a także sobór Zaśnięcia Matki Bożej w Charkowie i zespół klasztoru Trójcy Eliasza w Czernihowie. Ponadto w wyniku licznych ostrzałów poważnych uszkodzeń doznała Ławra Świętogórska – jedna z trzech prawosławnych ławr Ukrainy, która obecnie znajduje się w strefie aktywnych działań wojennych.

Ratowanie dziedzictwa kulturowego. Mimo licznych apeli dyrekcji muzeów Ministerstwo Kultury i Polityki Informacyjnej Ukrainy przed 24 lutego 2022 r. nie wydało żadnych zaleceń dotyczących wcześniejszej ewakuacji dóbr kultury. W związku z tym władze części muzeów, galerii i rezerwatów zdecydowały się na samodzielne zabezpieczenie swoich najcenniejszych eksponatów. Przykładowo część zbiorów muzeów Dniepra, Charkowa, Winnicy, Żytomierza, Sum i Czernihowa (pod pozorem wystaw gościnnych) została jeszcze przed inwazją rosyjską wywieziona na zachodnią Ukrainę.

Istotną rolę w ratowaniu zabytków odegrały liczne inicjatywy społeczne. Jedną z nich było lwowskie Centrum Ratowania Dziedzictwa Kulturowego, które od marca udziela pomocy muzeom, placówkom kultury oraz obiektom sakralnym w zakresie zachowania ich zbiorów. W ciągu pierwszych 100 dni swojej działalności ponad 50 ukraińskich

muzeów i innych placówek otrzymało za pośrednictwem centrum pomoc zarówno finansową, jak i w postaci materiałów do pakowania, konserwacji i ochrony. Aktywnie funkcjonuje też sztab ratowania dziedzictwa, utworzony 3 marca 2022 r. na bazie społecznego stowarzyszenia „Tustań” we Lwowie i Muzeum Rewolucji Godności w Kijowie. Grupa inicjatywna tego sztabu dostarcza materiały opakowaniowe i pomoc humanitarną instytucjom muzealnym w 19 obwodach Ukrainy, a także udziela im magazynów chmurowych dla przechowania materiałów cyfrowych. Działania sztabu są koordynowane przez UNESCO, Międzynarodową Radę Muzeów (ICOM), Międzynarodowy Ośrodek Studiów nad Ochroną i Restauracją Dóbr Kultury (ICCROM) oraz inne organizacje międzynarodowe.

Ponadto prężnie działa Muzealne Centrum Kryzysowe, pomagające niewielkim instytucjom i ich pracownikom nieposiadającym własnych środków do ewakuacji. Pierwszeństwo przyznano muzeom z małych miast oraz wsi we wschodniej i południowej Ukrainie, którym wolontariusze dostarczają gaśnice i materiały do pakowania, pomagają w wywożeniu zbiorów oraz zapewniają wsparcie finansowe pracownikom. Kolejna instytucja, która pomaga zachować obiekty kultury nieobjęte czerwonymi listami, to iwano-frankowska galeria „Pokój Asortymentowy”. Jej wolontariusze dostarczają pomoc humanitarną do regionów, które ucierpiały w czasie wojny, oraz ewakuują artystów i dzieła sztuki z terenów narażonych na bombardowania.

Jednocześnie ukraińscy przedsiębiorcy, organizacje społeczne i wolontariusze aktywnie zaangażowali się w ochronę zabytków nieruchomych w różnych miastach, przykrywając je materiałami ognioodpornymi, tarczami ze sklejki i workami z piaskiem. W ten sposób starają się chronić je przed uszkodzeniami, które może spowodować pożar, odłamki czy fala uderzeniowa. Część sprzętu do konserwacji ukraińskich zabytków, zwłaszcza sprzęt przeciwpożarowy, Ukraina otrzymała z Polski.

Pomoc zagranicznych partnerów. Od pierwszych dni wojny partnerzy zagraniczni aktywnie działają na rzecz zachowania ukraińskiego dziedzictwa kulturowego i historycznego, zapewniając pomoc materialną, techniczną i finansową. Przykładowo przedstawiciele polskich muzeów na początku marca powołali Komitet Pomocy Muzeom Ukrainy mający na celu pomoc wszystkim ukraińskim muzeom i instytucjom kultury w zabezpieczeniu zbiorów, najcenniejszych pamiątek i zabytków kultury ukraińskiej oraz wsparcie w dokumentacji, digitalizacji i inwentaryzacji ich zbiorów. Do 22 kwietnia 2022 r. wsparcie Komitetu dotarło do 40 placówek muzealnych i instytucji kultury Charkowa, Kijowa, Dniepra, Lwowa, Winnicy i innych miast.

Ponadto wszystkie obiekty dziedzictwa kulturowego Ukrainy są archiwizowane cyfrowo przez wolontariuszy z międzynarodowego projektu „Saving Ukrainian Cultural Heritage Online”. W skład zespołu wchodzi ponad 1300 bibliotekarzy, archiwistów, badaczy, programistów i informatyków amatorów. Dotychczas udało się uratować ponad 50 TB zeskanowanych dokumentów, dzieł sztuki i wielu innych materiałów cyfrowych z ponad 5 tys. stron internetowych ukraińskich muzeów, bibliotek i archiwów.

Podsumowanie. Oprócz licznych ofiar w ludziach, zniszczeniach infrastruktury i gospodarki, agresja Rosji stworzyła realne zagrożenie dla ukraińskiego dziedzictwa kulturowego i historycznego w większości obwodów państwa. W wyniku ostrzałów wielu budynków sakralnych, kompleksów pamiątkowych, pomników, muzeów, rezerwatów, teatrów i bibliotek zostały wyrządzone szkody, których Ukraina nie widziała od czasów II wojny światowej. Jednak dotychczasowe szacunki dalekie są od ostatecznych, ponieważ większość zniszczeń jest obecnie niemożliwa do zarejestrowania, zwłaszcza w miastach całkowicie zburzonych, takich jak: Wołnowacha, Popasna czy Mariupol, gdzie zabudowa historyczna była niszczone całymi kwartałami. Obliczanie szkód komplikuje również fakt, że duża część zniszczonych lub uszkodzonych obiektów znajduje się w strefie działań wojennych. Jednocześnie skala i charakter rуйnacji, których dokonuje Rosja, jednoznacznie wskazuje na masowe celowe niszczenie ukraińskiego narodu i jego tożsamości.

Burzenie obiektów dziedzictwa kulturowego jest zbrodnią wojenną na mocy konwencji haskiej o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z 1954 r. W związku z tym właściwa dokumentacja przestępstw wojennych jest obecnie strategicznym zadaniem Ministerstwa Kultury i Polityki Informacyjnej Ukrainy. Wszystkie te informacje mogą posłużyć jako dowody do ścigania osób zamieszanych w zbrodnię na mocy prawa ukraińskiego i międzynarodowego przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym w Hadze oraz specjalnym trybunałem utworzonym po zakończeniu działań wojennych. Światowa praktyka jednak pokazuje, że zmuszenie państwa-agresora do wypłacenia reparacji lub innej rekompensaty finansowej stronie poszkodowanej jest praktycznie niemożliwe, dopóki sprawcy agresji są u władzy. Niemniej cenna decyzja Międzynarodowego Trybunału Karnego polega przede wszystkim na tym, że stanowią one kwalifikowaną definicję prawną faktów zbrodni wojennych oraz zbrodni przeciwko ludzkości. Mogą zatem być one istotnym argumentem na korzyść przedłużenia lub wzmocnienia sankcji wobec Federacji

---

Rosyjskiej, a także wzrostu międzynarodowego poparcia dla Ukrainy w jej oporze wobec rosyjskiej agresji.

* Dr Hanna Bazhenova – Pracownia Laboratory of International Memory Studies INoPiA
UMCS